

Садыралиев Ж.

**ЖАЛАЛАБАД ОБЛУСУНДА ТУРИЗМДИ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
КЕЛЕЧЕГИ ЖӨНҮНДӨ**

Садыралиев Ж.

**О ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ДЖАЛАЛАБАДСКОЙ
ОБЛАСТИ**

Sadyraliev Zh.

**ABOUT PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF TOURISM
IN THE JALALABAD REGION**

УДК 336.22:342.5 (575.2)

Статья Жалалабат областындагы өнүктүрүү айрым проблемалар ачылышы көрсөтүлгөн. Бул аймакты өнүктүрүүчүн тарихий факторлар каралган.

This article opens recital main directions of development of touristic branch in Jalalabat region. For it autnov examines historicul reasons for development of tourism main factor if development this region.

Облуста туризмди жана туризм жаатында кызматташууну өнүктүрүү үчүн чоң келечектер бар, анткени биздеги бай жана кооз жаратылыш ресурстары, кол менен жасап койгондой тоолуу, табигый пейзаж көп өлкөлөрдө жок. Облустагы туризмдин негизи Советтер Союзу ири держава, бир мамлекет болуп турганда (1970-1985 жылдар) түзүлгөн. Ошол мезгилде Кыргызстандын түштүгүндөгү кооз жаратылыш климатын көрсөтүү үчүн, бир нече союздук маанидеги турбазалар түзүлгөн эле, ал турбазаларда жөө, атчан туристик маршруттар түзүлүп Союздун ар бурчунан, айрыкча Сибирь аймагынан пландуу түрдө туристтер агылып келе баштаган, мындан сырткары коңшулаш Өзбекстандан Ала Бука районундагы Сафед Булаң мазарына, Чаткалдагы Ыдырыс пайгамбардын жайына, Базар Коргон районунун Арстанбап Ата, Актайлак Ата күмбөздөрүнө сыйынууга келген туристтердин саны эң жогорку точкасына жеткен эле, же туристик индустрия Кыргызстанда дүркүрөп өнүгүү башатында болчу. Облустун аймагында ошол мезгилде түзүлгөн, кийин эгемендүүлүк алганда сакталып калган (көбү талкаланып кетти) төмөндөгү туристтик комплекстер бар.

“Арстанбап Ата” туристтик базасы 1974-жылы түзүлгөн, деңиз деңгээлинен 1700 метр бийиктикте турат, Жалал Абад шаарынан 85 км алыстыкта жайгашкан. Туристтик база жаңгак жана мөмөлүү токойдун курчоосунан орун алган жана 300 орунга эсептелген.

“Арстанбап” пансионаты – ден соолукту оңдоочу, курорт тибиндеги пансионат. 1980-жылы негизделген. Жалал Абад шаарынан 70 км алыстыкта жайгашкан, деңиз деңгээлинен 1400-1500 метр бийиктикте турат. 500 эс алуучуга пландаштырылган. Ден соолукту оңдоочу борбор “Азия Треккинг” 1998-жылы негизделген. Деңиз

дээңгээлинен 1900-2000 метр бийиктикте жаңгак токойдун ортосунан орун алган, кабыл алуу кубаттуулугу 240 орунду түзөт.

“Жалал Абад” санаторий-курорту 1887-жылы негизделген, деңиз деңгээлинен 975 м бийиктикте турат. Курортту мисте жана башка токой тилкелери курчап турат. Дарылоо каражаттары: – жер түбүнөн чыккан ысык суулар, торфтук ылай алар бөйрөк, тери оорууларын, кыймылдоо, таянуу органдарын, нерв системасын, ашказан оорууларын, алдын алуу, дарылоо боюнча тендешсиз касиетке ээ.

“Шах-Фазилдин күмбөзү” кирпичтен курулган үстү тегерек, купол, мечит түрүндөгү 11-12 кылымдарга тандык, бийиктиги 15-16 метр келген имарат. Исламды Орто Азияга жайылтуу үчүн келишип ушул жерде ислам дини үчүн өлүмдү кабыл алышкан 2700 дөн ашык араб жоокерлеринин мүрзөсүнө алардын урматына тургузулган. Эл аралык мааниге ээ, ислам динине сыйынуучулар үчүн чоң мааниси бар. Ала Бука районунун Сафед Булан кыштагында жайгашкан. Мындан сырткары тарыхый-архитектуралык мааниси бар ошол эле мезгилде сыйынуучуларды кабыл алатурган 15-17 кылымдарга таандык Ыдырыс пайгамбардын, Арстанбап Атанын күмбөздөрүн, Тогуз Торо районундагы уникалдуу таштарга тартылган сүрөттөр жана жазуулары бар “Саймалуу таш” тарыхый эстелигин кошууга болот. Облустун аймагында кол тийбеген жаратылышы бар 3 жаратылыш коругу бар жана алардын ичинде Сары Челек коругу ЮНЕСКОнун учетунда турат. Туристтерди өзүнө тарткан, мындай кооз жерлер, тарыхый эстеликтер облусубуздун аймагында өтө көп.

Бирок бул комплекстердин материалдык техникалык базалары эски, иштеген мезгили сезондуу гана мүнөзгө ээ. Негизги көрсөткөн кызматынан башка (жайгаштыруу, тамактандыруу, транспорттук жана экскурсиялык кызмат көрсөтүүдөн) башка кошумча кызмат көрсөтүүлөр жокко эсе, болбосом туристтик инфраструктуралары өнүккөн өлкөлөрдө кошумча кызмат көрсөтүүдөн. жалпы туризмдин көрсөткөн кызматынын 50 % на чейин акчалай киреше түзөт. Ири туристтик комплекс катары эсептелген “Жалал Абад” санаториясы негизинен 2001-жылкы деңгээлде эс алуучуларды кабыл алган, же он жыл

бою бир калыпта иштеген менен, ири өзгөрүүлөр болгон эмес, бир агымда (поток) 80-100 адам келип эс алып дарыланышкан, бул өтө эле аз, санаторий союздун мезгилинде бир кабыл алганда 250-300 адамдан жогору кабыл алууга жетишкен. Материалдык техникалык базасын, айрыкча дарылоо комплексинин жабдууларын кайрадан карап чыгуу керек, дарылоо жүргүзүүчү цехтерде көп иштер мурун автоматташтырылган болсо азыр кол күчү менен ишке ашырылат. Туризмге көңүл бурулбагандыктан, Кыргызстанга башка өлкөлөрдөн туристтер келбегендиктен бир нече эс алуу борборлору жоюлуп тарап кеткен, иштебей калган. Ак-Балтыркан», «Кайнама – Кыргыз – конушу» эс алуу зоналары, Келечек» туристтик борбору,» Сары Челек» туристтик базалары иштебей калышкан же жоюлуп кетиши өтө өкүнүчтүү. Ошого карабастан облусубуздун бардык райондорунда жайкысын кооз капчыгайларга, шар аккан суунун бойлорунда, жайлоолордо боз үйлөр тигилип дем алыш күндөрү эс алууга келген туристтерди күтүү, айрыкча бээнин жаңы саалган сүтү менен дарылоо аркылуу кызмат көрсөтүү күч алууда, бирок булардын баарын өз аймагында четко алып туристтик кызмат көрсөтүү катары статистикалык байкоо жүргүзүп, статистикалык отчеттун берген айыл өкмөттөрү жокко эсе болууда. Буларды уюштурган ишкерлер патент менен иштеп, салыгын гана төгүү менен чектелишет, ушундай ишкерлерден туристтик кызмат көрсөтүүнүн статистикалык отчеттун алуу мүмкүн болбой жатат, алардан отчет алуу боюнча жаңы статистикалык методология иштеп чыгуунун зарылчылыгы келип чыгууда.

Туризм - өзүнө кызмат көрсөтүүнүн мүмкүн болгон көп түрлөрүн камтыган тармак болуп эсептелинет; мейманканаларда, ресторандарда, кемпингдерде, пансионаттарда квалификациялуу тейлөөдөн тартып, медициналык, спорттук жана куткаруучулук кызмат көрсөтүүгө чейин тартылат. Биздеги туристтик ишканаларда өтө тар, бир беткей эле кызматтын түрлөрү көрсөтүлөт, натыйжада туристтик мекмелердин акчалай кирешеси аз жана чектелүү гана болот. Мунун өзү облуста туристтик ишканалардын кирешесин көбөйтүүнүн чоң мүмкүнчүлүктөрү бар экендигинен кабар берип турат. Ошондой тармактардын бири элдик уздардын, чеберлердин улуттук жана декоративдик искусствонун товарларын өндүрүүсүн жана сатуусун айтууга болот. Облуста бул тармакта жүздөн ашуун усталар, чеберлер, уздар бар, алар ар кандай улуттук сувенирлерди кийизден, жыгачтан, күмүштөн, териден жасашат. Мындан сырткары улуттук кийимдерди, ат жабдыктарды, музыкалык аспаптарды, турмуш тиричиликке колдонулган идиш аяк, буюм бучкактарды жасап сатышат. Келген туристтерге булардын көргөзмөсүн уюштуруу туризмди өнүктүрүүнүн ажырагыс бир бутагы болуп калат. Турист катары келген эс алуучуну, таанып билүү туризмдин өнүктүрбөй туруп толук кандуу эс

алды деп айтууга болбойт. Облусту таанып билдирүү үчүн музейлердин ролу жогору, облуста 8 ден ашык музейлер бар. Музейлер да рыноктун шартына ыңгайлашып өздөрүнө болгон суроо талаптарды өстүрүү керек. Ал үчүн облустагы музейлерди дүйнөлүк музейлердин деңгээлине келтирүү зарылдыгы чыгат. Музейлерди тартипке келтирүү боюнча мамлекеттик масштабда программалык иш алып барууга убакыт жетти. Айрыкча Сары Челек коругундагы фауна жана флорасын чагылдырган музей, белгилүү адамдардын өмүрүн чагылдырган музейлер туристтер үчүн өтө кызыктуу болор эле.

Облуста тоолорго, кооз жерлерге, жаратылыштын койнунда түнөө менен, экскурсия - саякат жасоо туризмдин өнүктүрүү керек, ал үчүн союз мезгилинде башталган Сулайман Тоо – Арстапбап Ата -Сары Челек- Беш Аралды байланыштырган жөө туризмдин маршруттарын калыптандыруу зарыл. Тоолорго экскурсия жасоо туризми өтө деле оор эмес, кымбатка турган жасалгалоону деле көп талап кылбайт. Өтө чоң эмес алачыктар (хижина), чагырлардын лагерчесин куруп, топ топ (группа) болгон туристтерди кошуна өлкөлөрдөн чакыруу же, мурунку туристтик базаларды жандандыруу жана ал базага келип жайгашып анан облустун али цивилизациянын запкысын тарта элек, булгана элек ландшафты бар, экологиялык жактан таза жаратылышын кыдырып көрүүгө болот. Ушул жерде эле, кыргыз элинин улуттук этнографиясы менен, мурунку көчмөн турмуштун маданияты менен тааныштырууга болот. Алыскы жана жакынкы чет өлкөдөн келгендерди биздин элибиз менен оозмо ооз сүйлөшкөнгө кызыкканы, каада салттар менен таанышканы, улуттук оюндарга, үйлөнүү үлпөттөрүн көргөнү кызыктырат. Облусубуздун аймагында, илгеркилерден калган көптөгөн тарыхый жана маданий эстеликтер, алгачкы коомдо адамдар жашаган үңкүрлөр, таштардагы, аскалардагы уникалдуу руналык жазуулар, сүрөттөр бар. Экскурсиялык, саякат жасоо жана таанып билүү туризмине ушулардын баарын кошуп, саны азыраак (аз аздан) бирок кымбат акча төлөгөн туристтерди тартуу өз натыйжасын берүүдө. Улуу Жибек жолунун изи менен жүрүштөрдү, экскурсияларды да уюштурса болот. Жогоруда объектилерин атап кеткен ыйык жерлерге сыйынуу туризми да бизде өтө өнүгөт эле, ал үчүн мамлекеттер аралык, айрыкча коңшу Өзбекстан менен чек арадан эркин өтүү, достук маселесин чечүү негизги фактор болуп калууда.

“Жалал-Абад облусунун комплекстүү өнүгүүнүн негиздери” деген китепте [86] облустун аймагында 7 туристтик зонага бөлүүнү сунуш кылышкан, биздин изилдөөбүздө облусту потенциалдуу 5 туристтик зонага бөлүп, шарттуу белгилер менен картага тушүрүп, жарнама катары жайылтуу керек экендигин сунуш кылар элек.

1.Сафед Булан зонасы. **Биз бул зонаны Падыша Ата-Сафед Булан зонасы деп атаону туура көрдүк.** Кошуна Өзбекстан менен чек ара

маселеси чечилбегендиктен бул тарыхый эстеликке Кыргызстандан, башка өлкөлөрдөн баргандар Аксы району менен айланып барууга туура келет, Кербен шаарынан 25-30 км алыстыкта жайгашкан. Ушул жолдо эле Падыша Ата күмбөзү жана Падыша Ата коругу жайланышкан, Кербен шаарынан 20 км алыстыкта турат. Демек бул зонага баргандар бир жумалык график түзүп барса толугу менен ошол зонаны көрүп чыгууга болот. Ал эми Сафед Булан мазары Өзбекстан менен чектешип 2-3 км алыстыкта турат, эгер чек ара маселеси чечилсе жума күндөрү эле Өзбекстандан 400-500 сыйынуучулар чыгышат эле, атеизм өнүгүп турган союз мезгилинде бул жерге мындан да көп сыйынуучулар келишкен. Азыркы күндө Сафед Булан мазарына Араб өлкөлөрүнөн инвесторлор кызыгып жатышат.

2.Сары-Челек зонасы. Биз бул зонанын аталышы менен макулбуз. Бул зонада Чаткал кырка тоолорунун түштүк этектеринде, Кой-Ата суусунун суу алыш бассейнинде Сары-Челек коругу жайланышкан. Коруктун дал ортосунда жүрөгү катары – дүйнөдөгү табигый көлдөрдүн эң сулуусу Сары-Челек көлү орун алган. Сары-Челек көлү менен катар күн чыгыш жагында Чаткал тоолорунун арасында дагы бир кооз Кара камыш көлү жайгашкан. Сары Челек коругунун, Кара камыш көлүнүн, кооз жаратылышын жөө саякат аркылуу көрсөтүү максатында Сары-Челек турбазасы түзүлгөн эле. Азыр ошол турбазаны кайра жандандыруу; жөө, атчан, мергенчилик, таанып билүү ж.б туризмдин түрлөрүн өнүктүрүү маселеси күн тартибинде турат. Ошондой эле эс алуучуларды кабыл алуучу үй бүлөлүк туризмди (жеке ишкерлер) да өнүктүрсө болот.

3.Жогорудугу китепте Арстанбап зонасы жана “Кызыл-Үңкүр” зонасы эки зонага болунуп калган биздин оюбузча бул эки зонаны кошуп “Арстанбап-Кызыл-Үңкүр” деп атасак туура болчудай, анткени 70 км Жалал-Абаддан Арстанбапка барып, 15-20 км калган Кызыл-Үңкүргө барып келүү оңой болот. Тоого чыгуу, саякат жасоо туризмдин өнүктүрүү үчүн тоолор, жаратылыш объектилери, маршруттары да окшош болушат. Арстанбап турбазасын база кылып алып Кызыл Үңкүрдүн үңкүрлөрүн, Кара Көл, Кең Көл көлдөрүн, шаркыратмаларын, Арстанбаптын чоң, кичине шаркыратмаларын жөө маршрут менен кыдырып, тоолордо түнөп көрүүгө болот.

4. Көк Арт-Саймалуу Таш зонасы. Кара-Алма өрөөнү жангак-мөмөлүү токой боюнча Фергана тоо кыркаларынын түштүк батыш этегиндеги эң кооз жерлердин бири деп эсептелинет. Ал эми Көк-Арт өрөөнүндөгү Курманбек баатырдын күмбөзү, өрөөндүн башында деңиз деңгээлинен 3000 метр бийиктикте Саймалуу-Таш он миңдеген таштарга жазылган жазуулардын жыйындысы же галарейсы орун алган. Саймалуу-Таш административдик бөлүнүү боюнча Тогуз-Торо районуна караганы менен туристтерге барып көргөнгө Көк-Арт өрөөнү менен барганы өтө ыңгайлуу жана жагымдуу болот. Жөө туризмдин базасын Кара Алма жангак токоюнда

жайгаштырып экскурсиянын бир маршрутун Калмак Кырчын аркылуу Саймалуу-Ташка барып келе турган кылып түзсө көп туристтерди өзүнө тартар эле. Бул маршруттарды иштеп чыгып интернет аркылуу өнүккөн капиталисттик өлкөлөргө таратуу өз натыйжасын берет деп ишенсе болот.

5. Шамшыкал -Чычкан зонасы. Токтогул району аркылуу Бишкек –Ош жолунун эң кооз, эң маанилүү бөлүгү өтөт. Бул район транзиттик туризмди өнүктүрүүгө эң маанилүү. Ошол эле мезгилде Шамшыкал Атага сыйынуу Чычкан капчыгайынын ичинде эс алуучуларды, айрыкча чакан топ болгон чет элдиктерди кабыл алуу, бээнин сүтү менен дарылоо, балдардын эс алуу лагерлеринин, Токтогул суу сактагычынын жээгиндеги эс алуу жайларынын иштей башташы, бул жерде чоң мүмкүнчүлүктөр бар экенинен кабар берет.

Жалал-Абад облусунун рекреациондук комплексин келечекте өнүктүрүү үчүн Жалал-Абад курортун союз мезгилиндегидей эл аралык курорт-тур-туристтик бирикмеге айландыруу керек. Мындай бирикменин курамына туристтик комплекстен сырткары, ылай, ысык суу менен дарылануучу, үй бүлөлүк эс алуучу санаторий жана пансионаттарды кошууга болот. Туристтик комплекс бирдиктүү административдик-чарбалык звеного ээ болушу керек, эс алуу жана көнүл ачуучу жайлары бар жана сууну, электр, жылуулук энергиясы менен камсыз болуучу бирдиктүү системага ээ болушу шарт. Мындай комплекстер жыл бою, натыйжалуу, толук кандуу иштей алышат. Бул курорттун дарылык касиетин алыскы жакынкы, чет өлкөлөргө жайылтуу туристтердин көп келишине шарт түзөт, бир сөз менен айтканда Жалал Абад курортунун келечеги али алдыда.

Адабияттар.

Президенттин жарлыктары (указдары);

1. Кыргыз Республикасынын “2010-жылга чейин элетти комплекстүү өнүктүрүү”.
2. “О стратегии развития страны на 2009-2011годы” 31.03.2009 г. УП №183.

ЖКнын, Өкмөттүн токтомдору:

3. Жогорку Кеңештин 23-декабрь 2011-жылдагы №1451-V токтому менен бекитилген “Туруктуулук жана табыктуу жашоо”.

Статистика

4. Статистический ежегодник КР за 2006-2011 годы.
5. Туризм в Кыргызстане, годовая публикация, 2006, 2007, 2008,2009,2010,2011 годы.
6. Основные показатели торговли и услуг, за 2011год.
7. Ашимбаев Т.А. Экономический потенциал и эффективность его использования. Алма-Ата: Наука, 1990. - 360 с.
8. Беляков Д.Е. Развитие социально-экономического потенциала регионов в условиях рыночной экономики. Москва: 2001. (95-105с.)
9. Бляхман А.А.Оценка социально-экономического потенциала региона. Санкт-Петербург-2009. 49-56,70с.
10. Гришина И., Шахназаров А., Ройзман И. Комплексная оценка инвестиционной привлекательности и инвестиционной активностироссийских регионов: методика определения и анализа взаимосвязей// Инвестиции в России. - 2001. - №4;

11. Инвестиционный потенциал Жалал Абадской области. Жалал-Абадская областная государственная администрация. 2011г.
12. Инвестиционный потенциал южного региона КР, Проект “центр распространения экономической информации финансируемый ОБСЕ”, Ош-2007г.
13. Комплексная Основа Развития КР до 2010 года. Общенациональная стратегия, Бишкек-2001.
14. Новикова А.С. Инвестиционная привлекательность региона как фактор повышения его конкурентоспособности. Ставрополь 2006 9,20,40,81с.
15. Региональные проблемы переходной экономики: вопросы теории и практики / Под. ред. В.Г. Алиева. - М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. - 646 с.

Рецензент: к.э.н., доцент Джумабаева Г.
